

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра теоретичної психології

**ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПСИХОЛОГА З ОБДАРОВАНИМИ
ПІДЛІТКАМИ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти

освітнього ступеня «бакалавр»

Ярослава ЛЕВКІВА

4 курсу денної форми навчання

спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Психологія»

Науковий керівник

доктор педагогічних наук, доцент

Галина ЛЯЛЮК

Рецензент

доктор психологічних наук, доцент

Євген КАРПЕНКО

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«05» травня 2022 р., протокол № 10

завідувач кафедри теоретичної психології

доктор психологічних наук, професор

_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

Львів

2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	6
1.1. «Обдарованість» як психологічний феномен.....	6
1.2. Системно-інтегрований підхід у роботі психолога з творчо обдарованими підлітками.....	9
Висновки до першого розділу.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ	21
2.1. Опис методів дослідження.....	21
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	22
Висновки до другого розділу.....	27
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ПСИХОЛОГА З БАТЬКАМИ ТВОРЧО ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ	29
3.1. Психолого-педагогічний супровід особистісного розвитку творчо обдарованих підлітків.....	29
3.2. Рекомендації батьками обдарованих підлітків.....	36
Висновки до третього розділу.....	38
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43
ДОДАТКИ.....	48

ВСТУП

Динаміка сучасного суспільства від людини розвитку особистісних якостей, які дозволяють їй творчо та продуктивно вирішувати проблеми, з якими вона стикається. Тому підтримка та стимулювання розвитку обдарувань підростаючого покоління є одним із пріоритетних завдань системи національної освіти України.

Нова доктрина розвитку освіти більшості країн, та української освіти в тому числі, у XXI ст. базується на ідеї розвитку особистості, її творчих обдарувань. Реалізація закладених в ній положень неможлива без психологізації освітнього процесу. Це означає, що сьогодні перед системою освіти стоїть завдання не просто передачі готових знань, а формування інтересу до нових знань, розвиток гнучкості мислення, дослідницької діяльності особистості, потреби в пізнанні нового та пошуку нестандартних рішень ситуацій.

Проблема розвитку та формування обдарованої особистості завжди була, й надалі залишається, у центрі уваги досліджень вітчизняних та зарубіжних психологів. Психолого-педагогічні умови та чинники розвитку творчої, здатної до креативності особистості розглядалися численними дослідниками, серед яких Г. Айзенк, А. Бендт, П. Вайнцвейг, В. Вундт, Ф. Гальтон, Д. Гілфорд, Е. Торренс, Р. Стенберг, В. Дружиніна, Н. Кузьміна, В. Моляко, Я. Пономарьова та ін. Вченими проаналізовано феномени творчості, творчої обдарованості, креативності та експериментально досліджено різні аспекти творчо обдарованих людей.

Сучасна наука накопичила значний досвід розгляду питань розвитку обдарованості особистості. Водночас прикладний аспект дослідження, цього наукового конструкта, робота психолога з обдарованими дітьми, на наш погляд, представлений недостатньо. Особливої значущості він набуває з огляду на потребу створення сприятливого, психологічно комфортного середовища для розвитку обдарувань підлітків у освітньому просторі, набуття ними досвіду самореалізації креативних ідей та самоствердження, зміст яких визначається і

сімейним впливом також. Потреба теоретичного обґрунтування та визначення можливостей практичного розв'язання аналізованих проблемних питань розвитку обдарованості підлітків вказують на значущість обраної теми бакалаврської роботи.

Її **метою** став теоретичний аналіз та узагальнення наукових поглядів щодо особливостей роботи психолога з розвитку творчо-обдарованих підлітків в контексті системно-інтегрованого підходу, а також емпіричне дослідження особливостей творчо-обдарованих підлітків та зв'язку з особливостями їх сімейного оточення.

Об'єкт дослідження – обдарованість як психологічний феномен.

Предмет дослідження – змістові характеристики роботи психолога з обдарованими підлітками.

У руслі предметного поля дослідження визначено гіпотетичне **припущення**. Уважаємо, що розвиток творчих здібностей підлітків пов'язаний з особливостями соціальної ситуації підлітка в сім'ї. Системно-інтегрований підхід у роботі психолога з творчо обдарованими підлітками дозволяє оптимізувати розвиток їх творчих обдарувань.

Завдання дослідження:

1. Розкрити змістову складову психологічного феномену «обдарованість».
2. Дослідити особливості роботи психолога з обдарованими підлітками у руслі системно-інтегрованого підходу.
3. Проаналізувати підходи до підвищення рівня психологічної просвіти батьків обдарованих підлітків та обґрунтувати шляхи реалізації цього значущого завдання роботи психолога.

В організації наукового пошуку та проведенні емпіричного етапу дослідження ми спиралися на такі **теоретико-методологічні підходи**: особистісно-орієнтований з акцентуванням на творчості особистості (О. Асмолов, М. Бітянова, А. Реан та ін.), особистісно-діяльнісний та системний (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн), гуманістичний (А. Маслоу, К. Роджерс та ін.);

системно-інтегрований підхід до проблеми розвитку обдарованості особистості (Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, К. Короткова, З. Карпенко, С. Максименко, А. Маркова, О. Ткаченко); концепції креативності (Г. Айзенка, Д. Гілфорда, Е. Торренса, Р. Стенберга, Н. Кузьміної, В. Моляко, Я. Пономарьова та ін). Крім того, у дослідженні використано ідеї щодо детермінант вікових змін та пов'язаних з ними труднощів особистісного самовираження обдарованих підлітків (Л. Божович, Л. Виготський, В. Мухіна, Л. Обухова та ін.),

Отримання результатів наукового пошуку уможливило використання таких груп **методів**: загальнонаукові (теоретичний аналіз, узагальнення, систематизація, прогнозування, моделювання), емпіричні (бесіда, психодіагностичні методики, методи кількісної та якісної обробки даних, інтерпретаційні.

Експериментальна база дослідження: У емпіричному дослідженні проводилось у «Львівському» ліцеї Львівської міської ради. Всього у дослідженні прийняли участь 50 учнів 6-7 класів підліткового віку.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні знань з проблеми розвитку обдарованості підлітків, аналізі системно-інтегрованого підходу у роботі психолога з творчо обдарованими підлітками.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що запропоновані напрямки психолого-педагогічного супроводу обдарованих підлітків, розроблені рекомендації, дозволять оптимізувати особистісний розвиток обдарованих підлітків.

Структуру бакалаврської роботи складають вступ, три розділи та висновки до них, загальні висновки, список використаних джерел. Основний зміст роботи викладено на 47 сторінках.

Розділ 1

Теоретичний аналіз наукових підходів до проблеми обдарованості особистості

1.1 «Обдарованість» як психологічний феномен

Сьогодні однією з найактуальніших проблем суспільства є формування особистості, котра здатна не тільки ефективно адаптовуватись до мінливих соціальних і економічних умовах, але й активно та конструктивно впливати на сьогодення. Тому, на перший план виходять такі вимоги до особистості як творчість, активність, соціальна відповідальність, добре розвинений інтелект, висока освіченість, професійна грамотність. У зв'язку з цим проблема обдарованості особистості визначається, з одного боку, сучасними уявленнями про складність і чисельну вимірність структури обдарованості і різноманітності чинників, які впливають на її розвиток протягом життєвого шляху, а з іншого боку, – необхідністю створення оптимальних умов, які забезпечують реалізацію її творчого потенціалу. При цьому особливої ваги набирає проблема психологічного супроводу реалізації здібностей обдарованих дітей у своєму майбутньому житті [10; 11].

Загальновідомим є той факт, що ранні прояви і вияв обдарованості не забезпечує її збереження на більш пізніх етапах онтогенези. Причинами цього явища можуть бути вирівнювання прискореного темпу розвитку дитини на етапі статевого дозрівання, проблеми та незадоволення системою навчання і виховання, конфліктні стосунки батьками, з однолітками і вчителями через нестандартність поведінки й емоційні спалахи. В результаті чого обдарована дитина витратить всі свої сили на боротьбу і протистояння, а не на роботу і розвиток творчих обдарувань, що може негативно позначатись на продуктивності її діяльності [1; 2; 7; 8; 10].

В сучасній психології феномен «обдарованість» та словосполучення «обдарована дитина» розуміють як певну винятковість, девіантність, відхилення, що виходить за межі загальної норми. Результати досліджень констатують, що кількість таких дітей у загальній популяції може становити 1–2%. Тестування з

метою виявлення загальних типів обдарованості чи творчих здібностей вказують, що ці дані ще дещо вищі: талановита частина населення становить приблизно 20% [8].

Аналіз наукових розвідок проблеми обдарованості показує, що надскладним питанням в оцінці проявів обдарованості у дитинстві є взаємодія вікових і соціально-психологічних особливостей. Зокрема, як зазначає Н. Лейтес [9], у процесі онтогенезу дитини її вікові риси є водночас і властивостями розуму, що розвивається. Тому, доцільно говорити про вікові фактори обдарованості. Найважливішими завданнями є вирізнити за ознаками обдарованих дітей вікові, тобто тимчасові, і більш стійкі властивості, власне індивідуальні, що мають вкоренитися, розвинутися [23].

Варто зазначити, що тривалий час до середини XIX ст. обдарованість сприймалась як «вищий божественний дар». Перші експериментальні дослідження з проблеми обдарованості особистості були здійснені представниками асоціативного напрямку у психології (А.Бен, В. Вундт, Д.Міль), який вирізнявся функціональністю, позаяк вчені виокремлювали механічно деякі функції, сумували їх отримуючи при цьому цілісну картину обдарованості. Вагоме значення приділялось пізнавальним процесам, а основним підґрунтям творчості визначали мисленнєву діяльність [32].

У руслі інтегративного підходу обдарованість розглядалась як інтегрована особливість, особистісна характеристика, тобто, яка осягає усі сфери особистості. Вчені, представники означеного підходу ввели у науковий обіг поняття «загальна обдарованість», яка практично ототожнювалась з інтелектуальною обдарованістю [31].

Сьогодні психологічна структура обдарованості збігається з основними структурними компонентами, які притаманні творчості, творчому розвитку людини та виявляються вже в дитинстві як пришвидшений мовленнєвий розвиток, дослідницька діяльність, висока допитливість, рання захопленість музикою, мистецтвом та ін.

Загалом основною характеристикою та структурною складовою творчого потенціалу дитини є високий рівень пізнавальних потреб, які лежать в основі домінантності пізнавальної мотивації та виражається у пошуковій активності, виявленню нового у звичайному, в нестандартному баченні світу, нешаблонному мисленні.

Вчені виокремлюють чотири ознаки творчої обдарованості. Такі діти, як правило, вирізняються з поміж інших, оригінальністю ідей, нестандартністю рішень у розв'язанні проблем, здатністю знаходити нові ідеї в складних ситуаціях, нестандартне бачення предмету; образна гнучкість мислення, здатність змінюючи форму об'єкта так, що дає можливість розглядати його у іншому ракурсі; семантична або словесна гнучкість мислення, що знаходить свій прояв у дитячому віці у підвищеній сенситивності до мови [25].

Сучасні дослідники у сфері обдарованості особистості [26] виокремлюють чотири категорії дітей, яких можна назвати обдарованими:

- 1) це діти, які мають високі показники за спеціальними тестами інтелекту, тобто високий рівень IQ – інтелектуальної обдарованості;
- 2) діти, яким притаманна творча обдарованість;
- 3) діти, що досягають значних успіхів у спеціальних галузях діяльності (юні музиканти, художники, математики, спортсмени тощо) – спеціальна обдарованість;
- 4) діти, які досить успішно навчаються в школі – академічна обдарованість.

Вчений О.М.Матюшкін пропонує власну інтегральну структуру обдарованості, яка включає п'ять основних факторів, при цьому домінуючу роль відводить пізнавальній мотивації.

1. Дослідницька творча активність (відкритті нового, постановка та нові проблеми).
2. Досягнення оригінальних, нестандартних способів розв'язання різноманітних проблем.
3. Можливість прогностичної діяльності й передбачення.

4. Здатність створювати ідеальні еталони, які допомагають формуванню високих моральних, естетичних, інтелектуальних оцінок [26].

Отже, обдаровані діти – це, як правило, діти, які, випереджають у розвитку своїх ровесників та мають досить високий інтелектуальний і творчий потенціал, що проявляється високих рівнях здібностей до шкільного навчання та в різних спеціальних видах діяльності. Такі діти вирізняються з-посеред ровесників яскравими, очевидними, а інколи навіть видатними здібностями (або ж мають внутрішні передумови до високих показників у певному виді діяльності).

1.2. Системно-інтегрований підхід у роботі психолога з творчо обдарованими підлітками

У розробку цілісного підходу до розуміння обдарованості і її розвитку істотний внесок внесли С. Рубінштейн, Б. Теплов, Б. Ананьєв, Д. Богоявленська, Є. Голубєва, Н. Лейтес, С. Максименко, В. Моляко, К. Платонов, Я. Пономарьов, В. Шадриков та інші вчені. Слід наголосити, що сучасні визначення обдарованості, незважаючи на активне використання термінів (система, системність, системний підхід) орієнтовані на її реалізовані форми, зокрема на видатні досягнення, причому не тільки у дорослих, але і в дітей. У той же час умови процесуальної сторони цих досягнень розкриті недостатньо, а розвиток обдарованості найчастіше ототожнюється з динамікою її окремих сторін, складових особистості обдарованих неповнолітніх без урахування їх взаємодії і впливу оточення. Реалізація системного підходу в цій галузі вимагає не тільки реконструкції відомих концепцій обдарованості, а й розробки нових технологічних рішень – визначення комплексу засобів, здатних фіксувати досліджуваний предмет як багатовимірний, цілісний і змінюваний у часі і залежно від різних умов навчання [6; 7; 41].

При вивченні специфіку обдарованої особистості встановлено, що обдарованість – це інтегрований сплав здібностей людини і системи її особистісних якостей (мотиваційної структури, системи ціннісних орієнтацій,

особливостей морально-етичної, комунікативної, емоційної, вольової, інтелектуальної сфер).

Успішне здійснення навчальної діяльності можливе лише з урахуванням здібностей дитини та її мотивації. У зв'язку з цим проблема вивчення психорегуляційного механізму навчальної діяльності обдарованого підлітка набуває особливої практичної значущості, яка зумовлена можливістю оптимізувати процес його навчальної діяльності. Необхідний результат у роботі з обдарованими учнями може бути досягнутий внаслідок запровадження активних методів навчання і відповідного соціально-психологічного супроводу

Більшість вчених вважають, психологічну структуру обдарованості тотожною основним структурним елементам, які характеризують творчість і творчий розвиток людини [20]. Зовнішні прояви творчого розвитку мають широкий спектр, зокрема, дитячому віці вони насамперед проявляються у пришвидшеному мовленнєвому та інтелектуальному розвитку, ранньому захопленні яким-небудь видом діяльності (музика, малювання, читання, тощо), допитливості та підвищеній дослідницькій активності. Вікові закономірності, як ми вже зазначали, мають вагомий вплив на розвиток творчого потенціалу особистості.

Доречним є заувага О. Ткаченко [11], щодо рівня і своєрідності розумового і творчого потенціалу в період дитинства, що на його думку, найбільш яскраво проявляється на вікових переходах, коли перше місце займають власне індивідуальні, між вікові властивості, які сприятимуть особистісному зростанню. Тому, підлітковий період розвитку, період пубертатну, вважається досить сприятливим етапом онтогенезу особистості щодо вияву її обдарованості. Вчені наголошують, що всебічний гармонійний розвиток особистості має опиратися на реальні закони розвитку дитини, механізми їх використання у психолого-педагогічному процесі, адже саме в дитинстві закладається фундамент особистості, йде інтенсивне формування базових соціальних установок, основ світогляду, звичок, розвиваються пізнавальні здібності, емоційно-вольова сфера, складаються різноманітні стосунки з навколишнім світом (Б. Ананьєв,

Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, З. Карпенко, В. Мухіна, Л. Обухова та ін.) [2; 4; 8].

Зміни, що відбуваються у розвитку особистості підлітка зумовлюються новою соціальною ситуацією розвитку, підвищенням вимог до нього, суперечностями між його прагненням до дорослості та реальними можливостями, додання яких виступає рушійною силою розвитку [24].

Згідно з Е.Еріксоном, основним завданням підліткового віку є інтеграція Я-образів у єдину цілісну систему. Почуття особистісної ідентичності, на відміну від змішання соціальних ролей, представляє собою впевненість у тому, що внутрішня тотожність, підготовлена минулим індивіда, поєднується з тотожністю уяви про себе у перспективі. Сильні сумніви, неадекватна самооцінка, що супроводжували дитину на попередніх стадіях, можуть суттєво заважати становленню ідентичності підлітка і провокувати проблеми у розвитку здібностей [11].

Сучасний підліток живе в суперечливих за своїм змістом умовах. Зокрема, Л.М.Семенюк пов'язує це з темпом та ритмом технічних реформувань, що пред'являють молоді нові вимоги; насиченим, інколи суперечливим характером інформації, що глибоко впливає на психіку обдарованого підлітка, який ще не має чітко визначеної життєвої позиції; з екологічними та економічними кризами суспільства, що викликають у підростаючій молоді переживання безнадійності та роздратування. Обдаровані підлітки більше, ніж інші вікові групи, страждають від соціальної нестабільності, моральної обстановки в країні, «коли старі ідеали втрачені, а нові ще не сформовані» [28, с.181].

Дослідники Г.К.Валіцкас та Ю.Б.Гіппенрейтер [9] дійшли висновку, що під впливом несприятливих умов розвитку, виховання в сім'ї та школі, у обдарованої дитини може формуватися низька самооцінка, що негативно впливає на розвиток її творчих здібностей.

А.Бандура та Р.Уолтерс, вивчаючи поведінку підлітків, як результат закріплення раніше набутих у сім'ї поведінкових стереотипів, не виключають вплив процесу соціального навчання і в цьому віці [3]. На думку науковців,

щоб уникнути агресії з боку обдарованих підлітків, необхідно будувати відносини з батьками на основі зрілої залежності. Але батьки не єдині, хто визначає процес соціалізації дитини. Особливо сприйнятливі до впливу однолітків підлітки, що обумовлено провідною діяльністю їх віку. Прагнучи отримати визнання своїх власних оригінальних ідей та нестандартних рішень в своєму середовищі, вони починають шукати групи, де можуть їх оцінити.

Особливо ця тенденція може стати причиною небажання продукувати нові ідеї, займатись певними видами діяльності з розвитку спеціальних здібностей (підлітки можуть залишити музикальну школу, спортивні секції, де мали досить високі результати). Негативним фактором розвитку обдарованості дитини є такі поширені явища в сімі підлітків як депривація любові, вживання алкоголю, насилля, сувора критика оригінальних ідей підлітка з боку батьків, Ф.Райс [2].

Підтримуючи прагнення підлітків до дорослості та самостійності, вчителі психолог, батьки, створюють можливості для соціально цінної спрямованості, його пізнавальної активності. Така підтримка полягає у довірі дорослих до можливостей обдарованого підлітка його креативних ідей, що є винятково важливою умовою розвитку самосвідомості обдарованого підлітків (самостійність, „Я-образ”, самооцінка, домагання, соціально-психологічні очікування) [14].

Психолог у роботі з обдарованими підлітками повинен враховувати основні їх соціально-психологічні проблеми. Часто в обдарованого підлітка може з'явитись неприязнь до школи через те, що він незадоволений навчальною програмою, вона стає йому нудна і нецікава, позаяк обдарованим підліткам подобаються завдання підвищеної складності і нецікаві ті, якими захоплюються їхні однолітки, внаслідок чого підліток часто опиняється в ізоляції від колективу класу та неформальних дитячих об'єднань. Для обдарованих підлітків є характерним замислюватися над філософськими проблемами: над релігійними віруваннями, такими явищами, як смерть, потойбічне життя, що не є притаманне іншим ровесникам. Тому психолог може допомогти обдарованому підлітку підібрати відповідну літератури, заглибитись у філософські роздуми.

Часто через невідповідність у фізичному, інтелектуальному та соціальному розвитку -- обдаровані підлітки більше спілкуються з старшими за віком, ніж з однолітками, однак через це їм важко утримувати лідерську позицію, так як вони поступаються фізичним розвитком.

Обдарованим підліткам притаманний перфекціонізм, прагнення до досконалості, яке є їхньою внутрішньою потребою, вони не заспокоюються, доти, доки не досягнуть бажаного. Характерною для обдарованих підлітків є неадекватна самооцінка, почуття незадоволеності, вони досить критично ставляться до своїх звершень, досягнень, мають, як правило, низьку самооцінку, що зумовлюється нереальними завданнями, які підлітки часто ставлять перед собою, не маючи змоги виконати їх [14].

Варто зазначити, що обдаровані підлітки можуть проявляти зневагу у ставленні до ровесників, які мають нижчий від них рівень інтелектуальному розвитку, що може провокувати міжособистісні конфлікти між ними.

З іншого боку, колектив ровесників, може не сприймати обдарованого підлітка, його неординарність, тому часто такі підлітки страждають від образ однокласників, цькування, їх часто обзивають «ботанами». Тому шкільному психологу варто приділяти більше уваги соціально-психологічному клімату класних колективів, де навчаються обдаровані підлітки.

Обдарованим підліткам притаманна надмірна чутливість, вразливість, нетерплячість, тому загострюється потреба в уважному ставленні дорослих, батьків, вчителів. Психологу варто спланувати просвітницьку роботу педагогами та батьками з метою оптимізації розвитку обдарованості підлітків.

Домінуюча пізнавальна мотивація у творчо обдарованого підлітка виявляється, як правило, у формі дослідницької, пошукової активності, високої сензитивності до визначення проблем та нижчих порогів до новизни стимулу, у відкритті нового у звичайному [26]. Пізнавальна мотивація та дослідницька активність відображена у високій вибірковості підлітка стосовно досліджень нового, незвичайного, саме вона становить основу розвитку спеціальних

здібностей. Загальна дослідницька активність зазвичай є результатом набуття нових знань.

Реалізація системно-інтегрованого підходу у процесі роботи психолога з творчо обдарованими підлітками передбачає в них становлення здатності орієнтуватися у духовних, моральних, критичну оцінку різноманітних явищ, аналіз конкретних життєвих ситуації, прийняття відповідних рішень і визначення нестандартних шляхів та засобів їх творчої реалізації [23].

Слід зауважити, що обдарованим підліткам властива незалежність суджень, низький рівень конформізму, тому це дає змогу знаходити шляхи, якими через страх виглядати смішно, не насмілюються йти інші. Дорослі повинні бути готовим до нестандартних суджень обдарованих підлітків. Обдаровані підлітки відверті з оточенням, переважно важко входять у життя соціальної групи. Психолог разом з педагогом можуть запобігти міжособистісним конфліктам серед учнів, враховуючи вище вказаний аспект при організації навчально-виховної роботи.

Організація роботи психолога з обдарованими підлітками передбачає системний пошук обдарованих і талановитих учнів; виявлення здібностей підлітків за певними параметрами (характеристики уваги; особливостей мислення; пам'яті; темпераменту) [25].

Психолог разом з вчителем може спланувати зміни до поурочних і тематичних планів, у яких передбачалась би цілеспрямована робота з кожним обдарованим підлітком, використання їх мотиваційних установок, орієнтування на самостійні творчі завдання, роботу пошукового характеру, експерименти, спостереження.

Важливо, щоб у роботі з обдарованими підлітками використовувалась система нових, сучасних технологій (форми, методи і прийоми навчання), а саме: уроки-консультації; застосування опорних сигналів; метод співпраці та співтворчості; рейтинг; диференційоване навчання; різнорівневий індивідуальний підхід; застосування проблемно-пошукових методів, створення проблемних ситуацій; лекційно-семінарські форми роботи [26].

У психокорекційній роботі психологу з обдарованими підлітками доцільно впроваджувати комплекси різних видів тренінгів: від найдоступніших для засвоєння аутотренінгу до навмисно створюваних систем творчої психотехніки, які ґрунтуються на новітніх досягненнях теорії та практики навчання аудіо-, відео- й комп'ютерних програм [31].

У контексті системно-інтегрованого підходу до розвитку обдарованості підлітків вирішальним фактором у системі навчання є сам вчитель. Важливими показниками професійної компетентності педагога є доброзичливість, чуйність, повага до неординарності обдарованих учнів, їх психологічних особливостей, потреб та інтересів. Особистісно-професійні властивості вчителя, такі як, високий рівень інтелектуального розвитку, різноманітність інтересів і вмінь; почуття гумору (але без сарказму); активність, гнучкість, прагнення до самовдосконалення, адекватна самооцінка, позитивна «Я-концепція», емоційна стабільність є чи найважливішою запорукою розвитку обдарованості підлітка в освітньому середовищі [34].

Дослідники творчих можливостей людини відзначають роботи американського психолога Дж. Гілфорда, який виокремлює два типи мислення: *конвергентне* (послідовне, логічне, односпрямоване) і *дивергентне* (альтернативне, яке відходить від логіки). У психології переважна більшість психодіагностичних тестів креативності зорієнтовані на виявлення здатності людини до дивергентного мислення [10].

Серед основоположників теорій та авторів тестів креативності для дітей та підлітків одним з найпопулярніших у сучасній психології є теорія П. Торренса, який трактує креативність як природний процес, що породжує надсильна потреба людини у знятті напруги, яка виникає в ситуації невизначеності або неоднозначності [25].

Модель творчої обдарованості сучасного американського психолога Дж.Рензулі, передбачає, три основних компоненти творчої обдарованості: пізнавальна мотивація; надвисокий рівень інтелектуального розвитку; здатність до творчості (креативність) [15].

Варто звернути увагу на те, що Дж. Рензулі принципово пропонує вважати обдарованим не тільки тих, хто за трьома основними компонентами перевершує ровесників, а й того, хто демонструє високий рівень хоча б за одним з них [34].

Тому, ґрунтуючись на таких уявленнях вченого, уможлиблюється розширення контингенту обдарованих осіб, порівняно з тим не великим відсотком дітей, яких виявляють окремо за допомогою або тестів інтелекту чи тестів креативності, досягнень.

Обдарованим учням притаманна здатність ставити перед собою завдання різного рівня складності, виконання яких розраховано на різні терміни, інноваційні риси особистості, креативність, функціональна грамотність (вміння працювати з інформацією, яка подається за допомогою різних знакових систем, тобто знання рідної та іноземної мов і вміння їх використовувати).

Отже, система пошуку «обдарованих» учнів – це спеціально підібраний комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на виявлення рівня сформованості трьох компонентів обдарованості (інтелектуальних здібностей, креативності й мотивації), та низка організаційних заходів із:

1) ознайомлення педагогів з основними характеристиками, властивими «обдарованим» учням;

2) проведення навчальних семінарів для практичних психологів щодо роботи з комплексом психодіагностичних методик;

3) проведення практичними психологами в освітніх установах масових психодіагностичних досліджень учнів;

4) заповнення на кожен клас психодіагностичної карти;

5) визначення індивідуального "індексу обдарованості" (IQ);

6) виявлення дітей з показниками індексу обдарованості "дуже високий", "високий" і "достатній";

7) занесення їх до шкільного й міського "інформаційного банку" обдарованих дітей і молоді для подальшого психолого-педагогічного супроводу й соціально-економічної підтримки [19].

Результат моніторингового дослідження роботи психолога з обдарованими підлітками полягає не тільки в кількісній та якісній оцінці їхніх знань та умінь, але й у виявленні особливостей характеристики інтелектуальних навичок, їхньої креативності.

Впроваджуючи систему пошуку обдарованих учнів варто застосувати спеціальний комплекс психодіагностичних методик, а саме.

Анкета мотивів навчальної діяльності. Анкетування за допомогою методу парних виборів дозволяє вивчити ставлення учня до восьми основних мотивів навчальної діяльності. Анкета складається з 28 пунктів (пари тверджень), які включають описання змісту двох із восьми мотивів [14]. Анкета побудована так, щоб можна було визначити домінування основних мотивів навчальної діяльності.

Опитувальник вивчення рівня пізнавальної активності учнів, уможливорює визначення психологом рівня пізнавальної активності підлітка й порівняння його з нормативними показниками для певної вікової групи. Пізнавальна, розумова активність є основою будь-якої навчальної діяльності на усіх вікових етапах розвитку [14].

Пізнавальна активність залежить від швидкості психічних процесів; легкості її спонукання; потреби в розумових зусиллях; наполегливості у засвоєнні нових знань. Опитувальник складається з 52 запитань, 42 з яких спрямовані на вивчення пізнавальної активності, а 10 запитань – на дослідження показника відвертості [14]. Існують показники норми для 9–17-річних учнів, окремо для хлопців та дівчат.

Безперечно, що одним із найпоширеніших методів, які використовують у практиці шкільні психологи з метою виявлення обдарованих учнів, рівня їхнього розвитку загального інтелекту і невербальних здібностей, є тест «Шкала прогресивних матриць» Дж. Равена [27]. Тест Равена дозволяє встановити рівень інтелектуального розвитку у вигляді показника IQ та містить 60 завдань, що складаються з матриць прямокутної форми. Матриці містять у собі різноманітні фігури. Групи фігур складені так, що вони є логічним цілим,

елементи якого розкладені відповідно до певної закономірності та правил. У кожній матриці бракує однієї частини, яку учень повинен знайти. Тест починається з найлегших завдань, які поступово ускладнюються, реалізуючи принцип «прогресивності». Існують показники норми для дітей різного віку [27]. Для обдарованих дітей показники IQ є значно вищі від рівня вікової норми.

Популярним у психодіагностичній роботі психолога з обдарованими підлітками є й короткий тест творчого мислення П. Торренса [27], який, в першу чергу, призначений для діагностики творчих здібностей 6-18-річних учнів. Креативність автор визначає як надчутливість до проблем, дефіциту знань, що на його думку, є природнім процесом, який породжує потребу позбутися невизначеності або незавершеності, це й уможливорює вияв здібностей до творчості. Короткий малюнковий варіант складається з 10 незавершених рисунків, які потрібно завершити. Основними результатами є показники, коефіцієнти оригінальності та гнучкості мислення, які у обдарованих дітей, особливо перший, є, як правило, значно перевищують вікові норми [2].

Важливим психодіагностичним інструментарієм у роботі психолога з обдарованими підлітками є опитувальник схильності до творчості Г. Девіса [30], за допомогою якого можливо виявити схильності до творчої поведінки в повсякденному житті. Основними критеріями креативності є: бажання допитливості, самодостатність, почуття краси, гармонії та альтруїзму, прагнення до ризику. Опитувальник складається із 21 запитання, які виявляють креативність як особистісну рису. Для обдарованих підлітків креативність є одним з найважливіших показників, які характеризують їхню поведінку.

Висновки до першого розділу

Аналіз науково-теоретичних узагальнень з питань термінологічного окреслення предметної сфери обдарованості особистості дав змогу констатувати, що наявні різноспрямовані та багатофункціональні характеристики тих аспектів життя людини, які окреслюють змістове наповнення психологічного феномену «обдарованість». При вивченні специфіки обдарованої особистості встановлено, що обдарованість є інтегрованим сплавом здібностей людини і системи її особистісних якостей (мотиваційної структури, системи ціннісних орієнтацій, особливостей морально-етичної, комунікативної, емоційної-вольової, інтелектуальної сфер).

Більшість вчених вважають, психологічну структуру обдарованості тотожною основним структурним елементам, які характеризують творчий розвиток людини, зовнішні прояви якого мають широкий спектр.

У руслі системно-інтегративного підходу обдарованість розглядається як інтегрована, всеосяжна особистісна характеристика. Реалізація означеного підходу у роботі з обдарованими дітьми вимагає не тільки реконструкції відомих концепцій обдарованості, а й розробки нових технологічних рішень – визначення комплексу засобів, які здатні фіксувати досліджуваний предмет як багатовимірний, цілісний і змінюваний у часі.

Підлітковий період розвитку, період пубертатну, вважається досить сприятливим етапом онтогенезу особистості щодо вияву її обдарованості. Обдарованим підліткам притаманна здатність ставити перед собою завдання різного рівня складності, виконання яких розраховано на різні терміни, інноваційні риси особистості, креативність, функціональна грамотність (вміння працювати з інформацією).

У контексті системно-інтегрованого підходу до розвитку обдарованості підлітків вирішальним фактором у системі навчання є оточуючі дорослі, батьки та сам вчитель. Важливо, щоб педагоги постійно удосконалювали професійні риси, необхідні для роботи з обдарованими учнями: були доброзичливими,

чуйними, знали психологічні особливості обдарованих підлітків, відчували їхні потреби та інтереси.

Для обдарованих підлітків характерна надмірна чутливість, вразливість, нетерплячість, тому загострюється потреба в уважному ставленні дорослих, батьків, вчителів. Психологу варто спланувати просвітницьку роботу педагогами та батьками з метою оптимізації розвитку обдарованості підлітків.

Організуючи роботу з обдарованими підлітками психологу варто використовувати у своїй роботі систему пошуку обдарованих і талановитих учнів.

Результат моніторингового дослідження роботи психолога з обдарованими підлітками полягає не тільки в кількісній та якісній оцінці знань, умінь та навичок, а й у виявленні особливостей характеристики інтелектуальних умінь та навичок, а також креативних здібностей учнів, особливостей його навчання і виховання.

Розділ 2

Емпіричне дослідження особливостей розвитку творчих здібностей підлітків

2.1. Опис методів дослідження

Теоретичні узагальнення, що стали результатом аналізу наукових підходів дослідників до проблеми роботи психолога з обдарованими підлітками, спричинилися до розроблення процедури проведення емпіричного етапу дослідження. Його метою стало організація дослідницької процедури, спрямованої на підтвердження або спростування висунутої нами гіпотези: що розвиток творчих здібностей підлітків пов'язаний з особливостями соціальної ситуації підлітка в сім'ї. Системно-інтегрований підхід у роботі психолога з творчо обдарованими підлітками дозволяє оптимізувати розвиток їх творчих обдарувань.

З урахуванням предметного поля дослідження потребували діагностики творчі здібності та інтереси, особливості творчого мислення підлітків та мотивів їх їхньої навчальної діяльності, а також особливості впливу сімейного оточення на розвиток творчих здібностей.

Для проведення емпіричного дослідження нами використано наступні методики:

1. Анкету мотивів навчальної діяльності для вивчення особливостей прояву мотивації здібностей підлітків у процесі навчання (Б. Пашнева) [30].
2. Анкетування на виявлення творчих інтересів учнів [35].
3. Тест творчого мислення П. Торренса [42],

Емпіричне дослідження проводилось у ліцей «Львівський» Львівської міської ради. Всього у дослідженні прийняли участь 50 учнів 6-7 класів підліткового віку. Слід зазначити, що емпіричне дослідження проводилось з використанням он-лайн платформи, у зв'язку з карантинними обмеженнями, та

пізніше, через військові дії у нашій країні. Далі проаналізуємо результати емпіричного дослідження.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Аналіз результатів «Анкети мотивів навчальної діяльності» (Б. ПАШНСВ) (див. додаток А) проводився за таким принципом: за провідний пізнавальний мотив підліток отримував 1 бал, за провідні мотиви Б, Г, Д, Е, Ж – 0,5 бала і за провідні мотиви А та З – 0 балів.

Таблиця 2.1. Показники провідних мотивів навчальної діяльності підлітків

<i>№ n/n</i>	<i>Основні мотиви навчальної діяльності підлітків</i>	<i>Результати у %</i>
1	А – мотив зовнішнього примусу, уникання покарання	8%
2	Б – соціально орієнтований мотив обов'язку й відповідальності	8%
3	В – пізнавальний мотив	44%
4	Г – мотив престижу	6%
5	Д – мотив матеріального добробуту	8%
6	Е – мотив отримання інформації	32%
7	Ж – мотив досягнення успіху	16%
8	З – мотив орієнтації на соціально залежну поведінку	4%

Як бачимо з таблиці у якій наведенні результати дослідження, значній частині підлітків характерні пізнавальні мотиви (44%), мотив отримання інформації 32%, мотиви досягнення успіху (16%), що свідчить про високу пізнавальну активність цих підлітків, прагнення до отримання нових знань та бажання визнання своїх успіхів. Пізнавальну активність залежить перш за все від швидкості психічних процесів; особистості та легкості спонукання до активності,

а також потреби в розумових зусиллях і враженнях. Таким чином, значна частина підлітків проявляє наполегливість у засвоєнні нового матеріалу та намагається досягнути успішних результатів у навчанні. Слід зазначити, що 8 підлітків з вибірки, були переможцями олімпіад різного рівня.

Наступним етапом дослідження творчих здібностей підлітків було проведення «Анкетування на виявлення творчих інтересів учнів» [30], (див. додаток Б).

Основними показниками творчих здібностей є швидкість і гнучкість думки, оригінальність, допитливість, точність і сміливість, незалежність. Підліткам було запропоновано твердження, на які вони відповідали «так», якщо погоджувались і «ні», якщо з написанням не погоджуєтесь [30].

За кожен позитивну відповідь нами зараховувався 1 бал, за негативну – 0 балів. Схильність підлітка до творчості виявляється через: розмаїття інтересів, пластичність розуму, зацікавленість, наполегливість. Суттєве значення мають умови сім'ї підлітка [30].

Показники тестування, кількість набраних балів, відповідають трьом ступеням вираження:

- I ступінь - погано виражені,
- II ступінь - посередньо виражені,
- III ступінь - добре виражені.

Результати тестування аналізувались за такими показниками.

1. Розмаїття інтересів.
2. Незалежність.
3. Гнучкість, пристосування.
4. Наполегливість.
5. Допитливість.
6. Відомості про сімейне оточення [30].

Результати тестування наведені в Таблиці 2.2., кількість підлітків подана у відсотках.

Таблиця 2. 2. Показники творчої обдарованості підлітків

<i>№ n/n</i>	<i>Показники творчої обдарованості</i>	<i>Погано виражені</i>	<i>Посередньо виражені</i>	<i>Добре виражені</i>
1.	Розмаїття інтересів	20%	52%	28 %
2.	Незалежність	46%	38%	16%
3.	Гнучкість, пристосування	32%	56%	12%
4.	Наполегливість	30%	48%	22%
5.	Допитливість	14%	40%	46%
6.	Відомості про сімейне оточення	54%	24%	22%

Як бачимо з таблиці, у більшості підлітків добре та посередньо виражені розмаїття інтересів, допитливість та не достатньо виражені гнучкість, пристосування, наполегливість. Слід зазначити, що частина підлітків має несприятливе сімейне оточення для розвитку творчих здібностей, проблеми у стосунках з батьками. Батьки недостатньо уваги приділяють підліткам для розвитку їх творчих здібностей. Варто зауважити, що тільки 16 % відсотків підлітків відвідують спортивні секції, 4 % музичну школу, 2 % - художню школу. Жоден з підлітків не включений у гурткову роботу за інтересами.

Якісний аналіз та кількісний аналіз дослідження дозволяє констатувати існування проблем у пристосуванні обдарованих підлітків до вимог навчальної діяльності, які часто проявляються у ігноруванні стандартних шкільних вимог і вираженою соціальною автономністю обдарованого підлітка; у частковій, а іноді й повній ізоляції обдарованих учнів від їх однолітків через невідповідність прагнень і інтересів; у прагненні до досконалості і намаганні досягти завищених нереалістичних цілей, що може призвести до тривожних переживань з приводу неможливості їх досягнення та викликає негативну оцінку з боку дорослих (батьків, вчителів) і однолітків.

Методика діагностики творчого мислення П. Торренса (П. Торренс) [42, с. 55] дозволила діагностувати рівень розвитку креативності за такими показниками: пластичність, гнучкість, оригінальність. На основі 10 незакінчених фігур підлітки зобразили додаткові лінії або штрихи, завдяки чому вийшли цікаві предмети та у деяких учнів, сюжетні малюнки.

Критерії, що використовуються під час аналізу результатів тесту були наступними: 17–20 балів – фіксували високий рівень креативності; 14–16 – вищий за середній; 11–15 – середній; 7–10 – низький рівень креативності.

У результаті кількісної обробки даних тестування у 56 % підлітків констатовано прояви середнього рівня креативності, у 20% – низький рівень. 24% підлітків мають високий рівень креативності.

Таблиця 2. 2. Показники креативності підлітків

<i>№ n/n</i>	<i>Показники креативності</i>	<i>Високий рівень</i>	<i>Середній рівень</i>	<i>Низький рівень</i>
1.	Пластичність	24 %	56 %	20 %
2.	Оригінальність	22 %	58 %	18 %
3.	Гнучкість	26 %	52 %	22 %

Слід зазначити, що на більшості малюнків відсутні оригінальні зображення, відзначається незначне доповнення заданих елементів, схематичність. 12% підлітків намалювали оригінальні картинки та деталізували їх

Під час статистичної обробки за коефіцієнтом лінійної кореляції К. Пірсона було визначено між показниками за усіма методиками наступні кореляційні зв'язки: значущий зв'язок (0,39, $p = 0,01$) між показниками пластичності мислення та за гнучкістю, пристосуванням; значущий зв'язок (0,36, $p = 0,01$) між мотивом досягнути успіху та наполегливістю, допитливістю (0,29, $p = 0,01$); між розмаїттям інтересів та гнучкістю (0,32, $p = 0,01$); та оригінальністю мислення (0,34, $p = 0,01$); обернений зв'язок зафіксовано між розмаїттям інтересів відомостями про сімейне оточення

(-0,34, $p = 0,01$); між гнучкістю та мотивом орієнтації на соціально залежну поведінку (-0,32, $p = 0,01$).

Для розвитку творчих здібностей підлітків важливим є рівень розвитку дивергентного мислення, тому необхідно зосередитися на таких сферах, як пластичність, гнучкість, оригінальність. Пластичність дозволяє виробляти значну кількість різноманітних ідей з одного поля чи елемента. Пластичність мислення підлітка значною мірою пов'язана зі знаннями та його досвідом, що допомагає продукувати нові ідеї. Гнучкість мислення підлітків дозволяє пов'язувати між собою ідеї чи знання, які не на перший погляд не мають нічого спільного. Варто зауважити, що підлітки з високою гнучкістю мислення не обмежуються лише переліченням нових ідей, але й займаються пошуком того, що їх об'єднує. Оригінальність мислення підлітків полягає у створенні абсолютно нових ідей. Також без здатності до розвитку було б неможливо застосувати конвергентне мислення пізніше, щоб прийняти рішення або ефективно діяти. Дивергентне мислення можна розвивати та тренувати свідомо як під час навчального процесу так і вдома.

Результати емпіричного дослідження підтвердили актуальність проблеми особливостей розвитку творчих здібностей, творчого мислення у підлітків, а також, вплив сімейного оточення, батьківсько-дитячих відносин на процес розвитку креативності. Частина підлітків має несприятливе сімейне оточення для розвитку креативності, творчих здібностей. Процес розвитку творчих здібностей підлітків потребує удосконалення, нових підходів у роботі психолога, комплексного вирішення, спільних зусиль психологів, педагогів, батьків. Тому, саме системно-інтегрований підхід у роботі психолога з обдарованими підлітками дозволить, на нашу думку, оптимізувати процес розвитку їх творчого потенціалу.

Висновки до другого розділу

Теоретичні висновки, що стали результатом аналізу наукових підходів дослідників до проблеми роботи психолога з обдарованими підлітками, спричинилися до розроблення процедури проведення емпіричного етапу дослідження.

Аналіз провідних мотивів навчальної діяльності підлітків показав, що більшості підлітків характерні пізнавальні мотиви (44%), мотив отримання інформації 32%, мотиви досягнення успіху (16%), що свідчить про високу пізнавальну активність цих підлітків, прагнення до отримання нових знань та бажання визнання своїх успіхів. Таким чином, значна частина підлітків проявляє наполегливість у засвоєнні нового матеріалу та намагається досягнути успішних результатів у навчанні.

Якісний аналіз та кількісний аналіз результатів дослідження дозволяє констатувати існування проблем у пристосуванні обдарованих підлітків до вимог навчальної діяльності, які часто проявляються у ігноруванні стандартних шкільних вимог і вираженою соціальною автономністю обдарованого підлітка; у частковій, а іноді й повній ізоляції обдарованих учнів від їх однолітків через невідповідність прагнень і інтересів; у прагненні до перфекціонізму і намаганні досягти завищених нереалістичних цілей, що призводить до тривожних переживань та викликає негативну оцінку з боку дорослих (батьків, вчителів) і однолітків.

У більшості підлітків добре та посередньо виражені розмаїття інтересів, допитливість. Не достатньо виражені гнучкість, пристосування, наполегливість. Результати статистичної обробки даних за коефіцієнтом лінійної кореляції засвідчили актуальність негативного впливу проблеми внутрішньо сімейних відносин на особливостей розвитку творчих здібностей підлітка, його креативності. Значна частина підлітків має несприятливе сімейне оточення для розвитку творчих здібностей, проблеми у стосунках з батьками.

Процес розвитку творчих здібностей підлітків потребує удосконалення, нових підходів у роботі психолога, комплексного вирішення, спільних зусиль

психологів, педагогів, батьків. Тому, саме системно-інтегрований підхід у роботі психолога з обдарованими підлітками дозволить, на нашу думку, оптимізувати процес розвитку їх творчого потенціалу.

Розділ 3. Особливості організації роботи психолога з батьками творчо обдарованих підлітків

3.1. Психолого-педагогічний супровід особистісного розвитку творчо обдарованих підлітків

Без перебільшення можна стверджувати, що цивілізованість суспільства визначається ставленням до обдарованих дітей. Виформування первинного досвіду контактування дитини зі світом відбувається на тлі її взаємодії з батьками. Співдія між батьками та дітьми – важливий чинник успішності соціалізації дітей та розвитку їх творчих здібностей, зокрема.

Сьогодні важливо підвищувати рівень психологічної просвіти в суспільстві, причому це має бути не реактивний підхід, а спеціально продумана системна та систематична робота із забезпечення психологічних знаць в суспільстві. В. Семикін запропонував концепцію «безперервної психологічної освіти», що починається з первинної психологічної просвіти – у дошкільному віці. Однак до цього часу первинні донаукові психологічні уявлення формуються у дитини в сім'ї [39]. Згідно з авторським баченням систематичну психологічну просвіту потрібно відтак реалізовувати в закладах освіти різних рівнів. Не меншої уваги їй потрібно приділяти й у дорослому віці для полегшення взаємодії, як у сфері професійної діяльності, так і в ситуації сімейної взаємодії.

Але безперервна психологічна освіта є поки що лише ідеальною моделлю, в реальності ж, як показало наше дослідження, батьки мають недостатній рівень психологічних знань, у більшості з них невисокий рівень недостатня проінформованість про особливості розвитку обдарованості дитини та шляхи її розвитку. З огляду на це було сформульовано завдання: проаналізувати підходи до підвищення рівня психологічної просвіти батьків обдарованих підлітків та обґрунтувати шляхи реалізації цього значущого завдання роботи психолога.

Теоретичні дослідження проблеми навчання батьків ґрунтуються на ідеї їх впливу на становлення особистості та змін поведінки дитини, розвитку творчих здібностей.

Традиційно вважають, що зміна поведінки батьків детермінуватиме оптимізацію поведінкових патернів дітей, їхнього самовідчуття та емоційного благополуччя. Заклади освіти, в яких психолог організовує роботу з батьками обдарованих підлітків можуть сприяти актуалізації батьківського самопізнання й саморозвитку.

Загальноновизнано, що розвиток підлітка та якість впливу на його розвиток тісно пов'язаний з внутрішньою атмосферою, взаєминами та способом життя сім'ї, а не тільки з певними методами виховання дітей і формування їхньої поведінки. У такому розумінні виховання батьків становить частину соціальної політики сучасного суспільства. Відтак появи вищого рівня самоусвідомлення, що спричиняє занурення в психологічну сутність виховних функцій і розширення знань про себе, сім'ю, своїх дітей та їхніх обдарувань, взаємини з тими, хто виховує їхніх дітей.

Нова доктрина розвитку освіти більшості країн у ХХІ ст. базується на ідеї розвитку особистості [21]. Реалізація закладених в ній положень неможлива без психологізації освітнього процесу. Це означає, що сьогодні перед системою освіти стоїть завдання не просто передачі готових знань, а формування інтересу до знань, потреби в їх оновленні упродовж життя. Отже, першочергового значення набувають глибокі психологічні знання й уміння, підвищення психологічної культури як обов'язкові складові ефективної взаємодії вихователів, педагогів, батьків. У зв'язку з цим підвищується роль психологічної служби в системі неперервної освіти.

Одне з основних завдань психолога полягає в тому, щоб, по-перше, здійснювати психолого-педагогічний супровід особистості обдарованої дитини на всіх вікових етапах; по-друге, використовуючи всі свої професійні види діяльності, створювати умови для опановування вчителями та батьками психологічними знаннями, щодо розвитку творчих здібностей дітей. Тобто,

діяльність психолога багато в чому задається тією соціальною, сімейною і педагогічною системою, в якій реально перебуває обдарована дитина і яка суттєво обмежена шкільним середовищем [3].

Необхідно також працювати з батьками, щоб забезпечити підлітку найкращу атмосферу для розвитку творчих обдарувань.

З-поміж інших методів психологічний супровід вирізняється:

- комплексним характером або мультидисциплінарним підходом;
- «перебуванням на боці того, хто є об'єктом супроводу» (під час врахування ролі інших учасників проблемної ситуації);
- безперервністю (допомога завершується тільки в момент розв'язання проблеми або діагностики стійкої тенденції до її вирішення);
- педагогічністю (важливо не розв'язувати проблему за батьків, а навчити їх розв'язувати такі проблеми самостійно) [3; 34].

У психолого-педагогічному супроводі можна виокремити три взаємопов'язані компоненти:

1. Систематичне відстеження психолого-педагогічного статусу батьків обдарованих підлітків і динаміки тих змін, які передбачені програмою супроводу. Для отримання й аналізу інформації використовуються методи психологічної діагностики. При цьому психолог має чіткі уявлення про те, що саме він повинен знати про взаємодію в системі «батьки – обдаровані діти», на яких етапах діагностичне втручання дійсно необхідно і якими мінімальними засобами воно повинно бути здійснено. Він враховує також, що під час збору та використання такої психологічної інформації виникає безліч серйозних етичних і правових питань.

2. Створення соціально-психологічних умов для підвищення рівня психологічної компетентності батьків, щодо особливостей розвитку творчих обдарувань підлітків та індивідуального підходу до них. На основі даних психодіагностики розробляються індивідуальні та групові програми. Важливо орієнтуватися, сімейне середовище, очікування батьків, їх готовність використовувати набутий досвід у контактуванні з підлітками.

На жаль, практика роботи в закладах освіти показує, що в них не достатньо уваги приділяється питанням набуття батьками психологічної культури. Її можна потрактовувати як навички soft skills для тих, хто залучений до навчання, виховання та розвитку дітей і підлітків. Батьки є першими особами, які спричиняються до соціалізації особистості та скеровують її в напрямку не тільки пізнання дійсності, але й самопізнання, самоствердження, контактування з оточенням. Попри свою любов до дитини батьки нерідко не знають і не можуть її зрозуміти. І в сім'ях, часто виникають складні (конфліктні) ситуації, в основі яких – психологічна безграмотність дорослих, їх невміння, іноді небажання зрозуміти власних дітей.

3. Створення спеціальних соціально-психологічних умов для надання професійної допомоги сім'ям, у яких виховуються творчо обдаровані підлітки та які мають проблеми у вихованні таких підлітків, не володіють адекватними засобами й методами організації сімейного виховання та сімейного середовища.

Для надання психологічної допомоги таким сім'ям обдарованих дітей повинна бути продумана система дій, конкретних заходів, які сприятимуть подоланню або компенсуванню проблем, що виникли. Відповідно, діяльність психолога в межах супроводу передбачає:

- здійснення спільно з педагогами та батьками аналізу впливу сімейної ситуації на поведінку обдарованих дітей, їх успішність, стосунки з однолітками, а отже, окреслювати проблемні аспекти в сімейному середовищі та ті ресурси, які сім'я може задіяти для покращення творчих здібностей дитини;
- визначення психологічних критеріїв ефективного впливу сімейного середовища на навчання та розвиток обдарованих дітей;
- розробку та впровадження певних заходів, форм і методів роботи, які розглядаються як умови покращення рівня психологічної компетентності батьків у сфері обдарованості;
- приведення створюваних умов в деяку систему постійної роботи, що дає максимальний результат [3].

Досвід роботи з сім'ями у контексті супроводу обдарованого підлітка уможливорює поділ його програм на: індивідуально-орієнтовані та системно-орієнтовані. *Індивідуально-орієнтовані програми* допомагають у розв'язанні проблем конкретної обдарованої дитини у сім'ї. *Системно-орієнтовані програми дозволяють* попередити виникнення або розв'язування типових проблем обдарованої дитини в родині.

Індивідуально-орієнтований супровід спрямований на розв'язання проблем конкретної сім'ї, в якій виховується обдарована дитина. Сенс індивідуально-орієнтованого супроводу створити умови для перетворення унікальної ситуації у річище підвищення результативності взаємодії. Попри це, індивідуально-орієнтований супровід вимагає від психолога певної технологічної культури:

- послідовного здійснення циклу супроводу обдарованої дитини;
- володіння комплексом діагностичних методик обдарованості та методик дослідження сімейної атмосфери в якій виховується творчо обдарована дитина;
- здатністю вибудувати план розв'язування проблеми пов'язаної з розвитком творчих обдарувань та надати первинну допомогу в його реалізації;
- здатність здійснити моніторинг дієвості плану і вибудувати новий план в разі неефективності першого.

Системно-орієнтований супровід призначений для запобігання виникненню проблем або розв'язування типових проблем, характерних для групи людей [34].

Психологічний супровід оптимізації дитячо-батьківських відносин у родині, де виховується обдарована дитина містить низку самостійних компонентів:

- психодіагностика, спрямована на виявлення сильних сторін батьків, готовність до використання інноваційного погляду на відносини з обдарованими дітьми;
- розвивальна та коригувальна технології, що дають змогу розвивати комунікативні, організаційно педагогічні, аналітичні, гностичні вміння і навички;

- психолого-педагогічна просвіта й консультування з питань обдарованості (лекції, бесіди, семінари, бібліотерапія тощо) [34].

Важливим напрямком у діяльності психолога щодо підвищення психологічної обізнаності батьків про особливості розвитку обдарованих дітей вважаємо психологічну просвіту. Її завдання полягає в залученні дорослих і дітей до отримання психологічних знань. Зміст застосованих форм роботи забезпечує психолог: важливо, щоб лекції, бесіди, семінари не проходили на абстрактно-теоретичному рівні, а мали предметом свого обговорення конкретні проблеми дитячо-батьківських відносин обдарованої дитини, тобто наочно показували б, що психологічні знання безпосередньо стосуються розв'язування конкретних проблем взаємодії з обдарованими дітьми. Ефект від психологічної просвіти більший за умови репрезентації психологічних знань як засобу розв'язування життєвих проблем.

Розглянемо, які напрямки у психологічному супроводі обдарованого підлітка вважаємо найактуальнішими.

1. Навчання батьків навичкам емоційного спілкування з обдарованим підлітком.

Цей компонент стосується використання комунікативних навичок, що покращують стосунки батьків та обдарованих підлітків. Він орієнтований на навчання батьків навичкам активного слухання, наприклад, віддзеркалення того, що говорить дитина. Цей компонент також вчить батьків допомагати дітям розпізнавати свої почуття, позначати та визначати емоції, а також належним чином виражати емоції та долати негативні переживання нестандартних рішень. Навички емоційного спілкування можуть також містити навчання батьків зменшенню кількості використань негативних моделей спілкування, таких як сарказм та критика обдарованої дитини, і дозволяти дітям відчувати, що вони є частиною розмови, рівними учасниками процесу спілкування та можуть вільно висловлювати нові та оригінальні ідеї, нестандартні рішення.

2. Навчання батьків позитивним навичкам взаємодії з обдарованим підлітком.

Такий контекст орієнтує навчання батьків на опановування навичок взаємодії з обдарованою дитиною в не дисциплінарних ситуаціях (наприклад, щоденні діяльності) та участі у спеціально обраних та спрямованих напрямках творчої діяльності дитини. Це може також містити приклад батьків, які демонструють ентузіазм та надавати підтримку відповідній поведінці та нестандартному вибору рішень дитини. Крім того, батьків можна навчити пропонувати підлітку відповідні можливості для відпочинку та вибору, що заохочує їх творчість, креативність та навчає свободі вибору.

3. Спільна участь батьків і дітей у спеціально організованих психологом заняттях (тренінг креативності, розвивальна робота творчих обдарувань тощо).

Наявність у батьків практики взаємодії з власною обдарованою дитиною під час тренінгу асоціюється з більш ефективними програмами психологічної підтримки та мотивування батьків на зміни у дитячо-батьківських стосунках. Це на відміну від навчальних програм, де не проводиться жодна практична дія або де батьків просять грати ролі з іншим батьком або керівником групи, краща практика набуття необхідних навичок взаємодії та підвищення рівня психологічної компетентності у сфері обдарованості.

Чому окреслені компоненти важливі для підвищення ефективності взаємодії батьків та обдарованих підлітків? Насамперед, навчання батьків навичкам емоційного спілкування, спрямованим на побудову стосунків, уможливорює покращення зв'язку між батьками та обдарованими дітьми. Батьки, які навчаються навичкам позитивної взаємодії, можуть допомогти обдарованому підлітку підвищити рівень своєї самооцінки, демонструючи та втілюючи практику підтримки оригінальних ідей дитини, прийняття того, що її зацікавлює, є предметом її захоплення, можливо, креативних мрій.

Згідно з третьою позицією програми супроводу зазначимо, що запрошення батьків до їх спільної участі з власною обдарованою дитиною у тренінгових заняттях має більше зиску через складний характер навичок, яким навчають.

Цей тип практики дає змогу тренеру негайно підкріпити та коригувати зворотний зв'язок, щоб забезпечити опановування батьками необхідних навичок розвитку обдарованості підлітка.

Таким чином, вибір психолого-педагогічного супроводу як методу роботи з батьками обдарованого підлітка, на наш погляд, є доцільним у ситуації створення умов для оптимізації рівня розвитку його креативності.

3.2. Рекомендації батькам обдарованих підлітків

- Створіть безпечну психологічну атмосферу підлітку в його креативних пошуках, де він міг би знайти розраду у разі своїх розчарувань і невдач.

- Підтримуйте здібності підлітка до творчості й виявляйте співчуття до ранніх невдач. Уникайте негативної оцінки творчих спроб, креативних ідей підлітка.

- Будьте терплячими до оригінальних несподіваних ідей, поважайте допитливість, високу пізнавальну активність підлітка. Намагайтесь відповідати на всі запитання, навіть якщо вони вам здаються безглуздими.

- Залишайте підлітка одного і дозволяйте йому, якщо він бажає, самому займатися своїми справами. Надлишок опіки може обмежити творчість.

- Допмагайте підлітку формувати систему цінностей, не обов'язково засновану на його системі поглядів, щоб він міг поважати себе і свої оригінальні ідеї поряд з іншими нестандартними ідеями та їх носіями.

- Допмагайте підлітку задовільняти основні людські потреби, оскільки людина, енергія якої скута основними потребами, рідко досягає висот у самовираженні.

- Допмагайте підлітку долати розчарування і сумніви, коли він залишається саме в процесі незрозумілого ровесниками творчого пошуку: нехай підліток збереже свій творчий потенціал.

- Поясніть, що не на всі запитання підлітка завжди можна відповісти однозначно. Для цього потрібен час, а з боку підлітка – терпіння. Він має навчитися жити в інтелектуальному напруженні, не відкидаючи своїх ідей.
- Допомагайте підлітку цінувати в собі творчу особистість. Однак його поведінка не має виходити за межі пристойного.
- Допомагайте підлітку глибше пізнати себе. Виявляйте симпатію до його перших спроб виразити нестандартну ідею словами і зробити зрозумілою для оточення.

Висновки до третього розділу

Одним з основних завдань роботи психолога з обдарованими підлітками полягає в тому, щоб, по-перше, здійснювати психолого-педагогічний супровід особистості обдарованої дитини на всіх вікових етапах; по-друге, використовуючи всі свої професійні види діяльності, створювати умови для опановування вчителями та батьками психологічними знаннями, щодо розвитку творчих здібностей дітей. Тобто, діяльність психолога багато в чому задається тією соціальною, сімейною і педагогічною системою, в якій реально перебуває обдарована дитина і яка суттєво обмежена шкільним середовищем. Культура взаємин і співдія між батьками та обдарованими дітьми – важливий чинник успішності соціалізації підлітків, їхньої обдарованості та реалізації батьками виховних функцій.

Досвід роботи з сім'ями у контексті психологічного супроводу обдарованого підлітка уможливив поділ його програм на: індивідуально-орієнтовані та системно-орієнтовані. *Індивідуально-орієнтовані програми* допомагають у розв'язанні проблем конкретного обдарованого підлітка у сім'ї. *Системно-орієнтовані програми* дозволяють попередити виникнення або розв'язування типових проблем обдарованих підлітків у родині.

Психологічний супровід оптимізації дитячо-батьківських відносин у родині, де виховується обдарована дитина містить низку самостійних компонентів: психодіагностика, спрямована на виявлення сильних сторін батьків, готовність до використання інноваційного погляду на відносини з обдарованими дітьми; розвивальна та коригувальна технології, що дають змогу розвивати комунікативні, організаційно педагогічні, аналітичні, гностичні вміння і навички; психолого-педагогічна просвіта й консультування з питань обдарованості (лекції, бесіди, семінари тощо).

ВИСНОВКИ

Аналіз науково-теоретичних узагальнень з питань термінологічного окреслення предметної сфери обдарованості особистості дав змогу констатувати, що наявні різноспрямовані та багатофункціональні характеристики тих аспектів життя людей, які окреслюють змістове наповнення психологічного феномену «обдарованість». При вивченні специфіки обдарованої особистості встановлено, що обдарованість – це інтегрований сплав здібностей людини і системи її особистісних якостей (мотиваційної структури, системи ціннісних орієнтацій, особливостей морально-етичної, комунікативної, емоційної, вольової, інтелектуальної сфер).

Більшість вчених вважають, психологічну структуру обдарованості тотожною основним структурним елементам, які характеризують творчість і творчий розвиток людини, зовнішні прояви якого мають широкий спектр.

У руслі системно-інтегративного підходу обдарованість розглядалась як інтегрована особливість, особистісна характеристика, тобто, яка охоплює усі сфери особистості. Реалізація означеного підходу у роботі з обдарованими дітьми вимагає не тільки реконструкції відомих концепцій обдарованості, а й розробки нових технологічних рішень – визначення комплексу засобів, здатних фіксувати досліджуваний предмет як багатовимірний, цілісний і змінюваний у часі та залежно від різних умов навчання.

Підлітковий період розвитку, період пубертату, вважається досить сприятливим етапом онтогенезу особистості щодо вияву її обдарованості. Обдарованим підліткам притаманна здатність ставити перед собою завдання різного рівня складності, виконання яких розраховано на різні терміни, інноваційні риси особистості, креативність, функціональна грамотність.

У контексті системно-інтегрованого підходу до розвитку обдарованості підлітків вирішальним фактором у системі навчання є оточуючі дорослі, батьки та сам вчитель. Важливо, щоб педагоги удосконалювали професійні риси, необхідні для роботи з обдарованими учнями: були доброзичливими, чуйними,

поважали право іншого бути не схожим на нього самого; знали психологічні особливості обдарованих підлітків, відчували їхні потреби та інтереси.

Для обдарованих підлітків характерна надмірна чутливість, вразливість, нетерплячість, тому загострюється потреба в уважному ставленні дорослих, батьків, вчителів. Психологу варто спланувати просвітницьку роботу педагогами та батьками з метою оптимізації розвитку обдарованості підлітків.

Організуюючи роботу з обдарованими підлітками психологу необхідно: використовувати у своїй роботі систему пошуку обдарованих і талановитих учнів; виявляти здібності підлітків за певними параметрами.

Результат моніторингового дослідження роботи психолога з обдарованими підлітками полягає не тільки в кількісній та якісній оцінці знань, умінь та навичок, а й у виявленні особливостей характеристики інтелектуальних умінь та навичок, а також креативних здібностей учнів

Результати емпіричного етапу дослідження дозволили констатувати, що більшості обдарованих підлітків характерні пізнавальні мотиви, мотиви отримання інформації, мотиви досягнення успіху, що свідчить про високу пізнавальну активність цих підлітків, прагнення до отримання нових знань та бажання визнання своїх успіхів. Такі підлітки проявляють наполегливість у засвоєнні нового матеріалу та намагаються досягнути успішних результатів у навчанні.

Якісний аналіз та кількісний аналіз результатів дослідження дозволяє констатувати існування проблем у пристосуванні обдарованих підлітків до вимог навчальної діяльності, які часто проявляються у ігноруванні стандартних шкільних вимог і вираженою соціальною автономністю обдарованого підлітка; у частковій, а іноді й повній ізоляції обдарованих учнів від їх однолітків через невідповідність прагнень і інтересів; у прагненні до досконалості і намаганні досягти завищених нереалістичних цілей, що може призвести до тривожних переживань та викликати негативну оцінку з боку дорослих (батьків, вчителів) і однолітків.

У більшості респондентів добре та посередньо виражені розмаїття інтересів, допитливість, не достатньо виражені гнучкість, пристосування, наполегливість. Результати статистичної обробки даних за коефіцієнтом лінійної кореляції засвідчили актуальність негативного впливу проблеми внутрішньо сімейних відносин на особливостей розвитку творчих здібностей підлітка, його креативності. Частина підлітків має несприятливе сімейне оточення для розвитку творчих здібностей, проблеми у стосунках з батьками.

Процес розвитку творчих здібностей підлітків потребує удосконалення, нових підходів у роботі психолога, комплексного вирішення, спільних зусиль психологів, педагогів, батьків. Тому, саме системно-інтегрований підхід у роботі психолога з обдарованими підлітками дозволить, на нашу думку, оптимізувати процес розвитку їх творчого потенціалу.

Одним з основних завдань роботи психолога з обдарованими підлітками полягає в тому, щоб, по-перше, здійснювати психолого-педагогічний супровід особистості обдарованої дитини на всіх вікових етапах; по-друге, використовуючи всі свої професійні види діяльності, створювати умови для опановування вчителями та батьками психологічними знаннями, щодо розвитку творчих здібностей дітей. Тобто, діяльність психолога багато в чому задається тією соціальною, сімейною і педагогічною системою, в якій реально перебуває обдарована дитина і яка суттєво обмежена шкільним середовищем. Культура взаємин і співдія між батьками та обдарованими дітьми – важливий чинник успішності соціалізації підлітків, розвитку їхніх здібностей.

Досвід роботи з сім'ями у контексті психологічного супроводу обдарованого підлітка уможливив поділ його програм на: індивідуально-орієнтовані та системно-орієнтовані. *Індивідуально-орієнтовані програми* допомагають у розв'язанні проблем конкретного обдарованого підлітка у сім'ї. *Системно-орієнтовані програми* дозволяють попередити виникнення або розв'язування типових проблем обдарованих підлітків у родині.

Психологічний супровід оптимізації дитячо-батьківських відносин у родинях, де виховується обдарована дитина містить низку самостійних

компонентів: психодіагностика, спрямована на виявлення сильних сторін батьків, готовність до використання інноваційного погляду на відносини з обдарованими дітьми; розвивальна та коригувальна технології, що дають змогу розвивати комунікативні, організаційно педагогічні, аналітичні, гностичні вміння і навички; психолого-педагогічна просвіта й консультування з питань обдарованості. Відтак, впровадження системно-інтегрованого підходу у роботі психолога з творчо обдарованими підлітками дозволить оптимізувати розвиток їх творчих обдарувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анджейчак А. Психолого-педагогічні умови формування творчої особистості дитини в освітньо-виховних закладах // Обдарована дитина. - 2000. - №5. - С.8-13.
2. Барко В., Панок В., Лазаревський С. Психолого-педагогічна діагностика творчого потенціалу особистості учня в навально-виховному процесі: Методичні рекомендації. - Тернопіль, 2018. - 85 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2 к. Кн. 2.– К.: Либідь, 2003.– 342 с.
4. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1999. – 96 с.
5. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Санкт - Петербург, Россия: Питер, 2008, 400 с.
6. Бугайова Н. М. Особливості міжособистісної взаємодії інтелектуально обдарованих дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpu/2011_1/files/64-69.pdf
7. Волобуєва Т.Б. Розвиток творчої компетентності школярів // Управління школою. - Харків, 2018. - 110 с.
8. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте СПб: СОЮЗ, 1997, 96с.
9. Гильбух Ю.З. Внимание: одаренные дети. Москва: Знание, 1991. – 80 с.
10. Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок / Ю. З. Гильбух. – К.: Укрвузполіграф, 1992. – 84 с.
11. Голуб Т. Виховуємо обдарованих дітей (Батьківський катехізис, або Закони розумно-організованого сімейного виховання школярів) // Завуч. - 2014. - №22. - С.47-53.
12. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 434 с.
13. Липова Л., Ренський С. Концепція обдарованості та її види // Рідна школа. 2003. №4. – С. 10-12.
14. Литвинова Н.І. Підготовка майбутніх педагогів для роботи з обдарованою молоддю. //Теоретичні і методичні проблеми підготовки

профшколи до впровадження інноваційних та інформаційних технологій навчання. - К., 2001

15. Карпенко Н. А. Психологія обдарованості: підходи до розуміння // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ Серія «Психологія» Вип.1. 2013. С.52-65
16. Климчук В. О. «Психологічні детермінанти розвитку внутрішньої мотивації студентів у навчальній діяльності», автореф. дис. канд. наук: спец.: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, Україна, 2004, 20 с
17. Концепция одарённости // Обдарована дитина. – 2000.– № 1. – С. 5-10.
18. Круковська І. М. До проблеми визначення видів обдарованості / Ірина Миколаївна Круковська // Інтелектуальна, академічна та творча обдарованість : спільне і відмінне : матеріали круглого столу. – 2012. – С. 6–9.
19. Кульчицкая Е. И. Одаренность как психологическая проблема / Е. И. Кульчицкая // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 8. – С. 14–15
20. Лучинкіна А. І., Мілютіна К. Г., Яншина Т. А. Психологічні особливості соціалізації обдарованих дітей у віртуальному просторі : монографія / А. І. Лучинкіна, К. Г. Мілютіна, Т. А. Яншина. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 252 с.
21. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ <https://zakon.rada.gov.ua/go/347/2002>
22. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
23. Майданник І.А. Методологічні основи формування дивергентного мислення у школьників. URL: <http://www.psychology-online.net>.

24. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури: Навчальний посібник для вищої школи. – К.: Наукова думка, 1998. – 224 с.
25. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 29–33. Моляко В. А. Психология конструкторской деятельности / В. А. Моляко. – М.: Машиностроение, 1983. – 136 с.
26. Моляко В.А. Творческая одарённость и воспитание творческой личности. – К.: Знание, 1991
27. Одаренные дети: выявление, обучение, развитие. Психолого-дидактическая система / В. И. Панов, Н. С. Лейтес, А. М. Матюшкин [и др.] // Відкритий урок. – 1998. – № 13. – С. 20–24.
28. Оверчук В.В. Сучасні методи розвитку творчого мислення в навчальній діяльності. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2014. № 2 (23). С. 182–187.
29. Онацький В. М. Спостереження як засіб вивчення академічно обдарованих дітей / В. М. Онацький // Обдарована дитина. – № 5. – 2002. – С. 44–54.
30. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала?: Посіб. для вчителів. – К.: Знання, 1999. – 112 с.
31. Панов В. И. Одаренные дети: выявление – обучение – развитие / В. И. Панов // Педагогика, 2001. – № 4. – С. 30–44.
32. Педагогические игры :Уч. пособие - Пермь :ПГПИ, 1991. – 104 с.
33. Платонов К. К. Проблемы способностей / К. К. Платонов. – М.: Наука, 1972. – 312 с.
34. Пономарева-Семенова Р. О. Теоретико-методичні засади визначення взаємозв'язку когнітивних та особистісних чинників розвитку обдарованості / Р. О. Пономарева-Семенова // Актуальні проблеми психологіїтворчості: збірник наукових праць / за ред. В.О. Моляко. –

- Т. 12. – Вип. 3. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 210–219.
35. Пономарёв Я.А. Психология творчества и педагогика. - М.: Педагогика, 1976.
36. Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н.С. Лейтес, М.: Академия, 1996. – 416 с
37. Рабочая концепция одаренности / научн. ред. В. Д. Шадриков. – 2-е изд., расш. и перераб. – М.: Федеральная целевая программа «Одаренные дети», 2003. – 94 с.
38. Развитие творческой активности школьников /Под ред. А.М.Матюшкина/Науч.-исслед. институт общей и педагогической психологии Акад. пед.наук. СССР. – М.: Педагогика, 1991. – 160 с.
39. Рубинштейн С. Л. Способности / С. Л. Рубинштейн // Психология индивидуальных различий; под ред. Ю. Б. Гиппенштейтер и В. Я. Романова. – М.: ЧеРо, 2000. – С. 20–47
40. Теплов Б.М. Избранные труды в 2 т. Т.1. – М.: Педагогика, 1985. – 328 с.
41. Теплов Б. М. Способности и одаренность // Избр. Труды: в 2 т. / Б. М. Теплов. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 15–42.
42. Туник Е.Е. Диагностика креативности. Тест Е.Торренса. Санкт-Петербург : ИМАТОН. 1998.
43. Хеллер К.А. Лонгитюдное исследование одаренности / К. А. Хеллер, К. Перлет, В. Сиервальд // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 120–127.
44. Шадриков В. Д. Способности, одаренность, талант / В. Д. Шадриков // Развитие и диагностика способностей; отв. ред. В. Н. Дружинин, В. Д. Шадриков. – М.: Наука, 1991. – С. 7–21.
45. Штерн В. Одаренность детей и подростков и методы ее исследования / В. Штерн; [пер. с нем.]. – К.: Книгоспілка, 1926. – 409 с.

46.Щебланова Е. И. Одаренность как психологическая система: структура и динамика в школьном возрасте: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 / Елена Игоревна Щебланова. – М., 2006. – 311 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/vved/162912.html> 26.

ДОДАТОК А.

«Анкета на виявлення творчих інтересів учнів»

Інструкція: «Вам будуть запропоновані твердження, на які Ви можете відповісти «так», якщо погоджувались і «ні», якщо з написанням не погоджуєтесь».

1. Я люблю писати свої пісні.
2. Я люблю гуляти сам.
3. Мої мама і тато часто проводять вільний час зі мною.
4. Я ставлю чимало запитань.
5. Скласти оповідання чи казку – безглузда справа.
6. Мені подобається мати одного чи двох друзів.
7. Я не заперечую, коли змінюються правила гри.
8. Я маю кілька хороших ідей.
9. Я люблю малювати.
10. Я люблю речі, які складно виготовити.
11. Сонце на малюнку завжди має бути жовтого кольору.
12. Мені більше подобається розмальовувати малюнки в книжці, ніж малювати їх самому.
13. Легкі загадки - найцікавіші.
14. Іноді тато з мамою займаються чимось разом зі мною.
15. Я цікавлюсь новинками про тварин.
16. Мій тато любить працювати по господарству, а я йому допомагаю.
17. Я не люблю, коли інші діти ставлять надто багато запитань.
18. Нелегко знайти собі заняття, коли залишаюся сам.
19. Мій тато вважає, що я загалом поводжуся правильно.
20. Я люблю розповіді про далеке минуле.
21. Я із задоволенням граю у старі ігри.
22. Коли я хочу щось зробити, але мені складно, я відмовляюся від цієї ідеї та займаюся чимось іншим.

23. Я люблю гуляти з друзями, а сам – ні.

За кожен позитивну відповідь нами зараховувався 1 бал, за негативну – 0 балів. Схильність підлітка до творчості виявляється через: розмаїття інтересів, пластичність розуму, зацікавленість, наполегливість. Суттєве значення мають умови сім'ї підлітка.

Показники тестування, кількість набраних балів, відповідають трьом ступеням вираження:

I ступінь - погано виражені,

II ступінь - посередньо виражені,

III ступінь - добре виражені.

Результати тестування аналізувались за такими показниками.

7. Розмаїття інтересів.

8. Незалежність.

9. Гнучкість, пристосування.

10. Наполегливість.

11. Допитливість.

12. Відомості про сімейне оточення.

Показники тестування, кількість набраних балів, відповідають трьом ступеням вираження:

I ступінь - погано виражені,

II ступінь - посередньо виражені,

III ступінь - добре виражені.

Результати тестування аналізувались за такими показниками.

13. Розмаїття інтересів.

14. Незалежність.

15. Гнучкість, пристосування.

16. Наполегливість.

17. Допитливість.

18. Відомості про сімейне оточення.

ДОДАТОК Б.

Анкета вивчення мотивів навчальної діяльності учнів

Інструкція

Прочитайте пари запитань. Виберіть з кожної пари те запитання, яке найбільш точно відображає Ваше бажання вчитися. Номер запитання й літеру варіанту відповіді запишіть на аркуші для відповідей. Майте на увазі, що запитання весь час повторюються, однак кожного разу в новому поєднанні. Тут немає хороших або поганих запитань. Вибираючи одне й відкидаючи інше запитання, Ви виявляєте власну індивідуальність, свої здібності.

1. А) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?

АБО

Б) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

2. В) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?

АБО

Г) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

3. Д) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

АБО

Е) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

4. Ж) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

АБО

3) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про Вас погано, не бути гіршим за інших?

5. Б) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

АБО

В) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?

6. Г) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

АБО

Д) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

7. Е) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

АБО

Ж) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

8. А) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?

АБО

В) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?

9. Б) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

АБО

Г) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

10. В) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?

АБО

Д) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

11. Г) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

АБО

Е) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

12. Д) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

АБО

Ж) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

13. Е) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

АБО

З) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про Вас погано, не бути гіршим за інших?

14. А) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?

АБО

Г) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

15. Б) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

АБО

Д) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

16. В) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?

АБО

Е) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

17. Г) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

АБО

Ж) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

18. Д) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

АБО

З) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про Вас погано, не бути гіршим за інших?

19. А) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?

АБО

Д) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

20. Б) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

АБО

Е) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

21. В) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?

АБО

Ж) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

22. Г) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

АБО

З) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про Вас погано, не бути гіршим за інших?

23. А) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?

АБО

Е) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

24. Б) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

АБО

Ж) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

25. В) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?

АБО

З) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про Вас погано, не бути гіршим за інших?

26. А) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?

АБО

З) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про Вас погано, не бути гіршим за інших?

27. А) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?

АБО

Ж) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

28. Б) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

АБО

З) Чи Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про Вас погано, не бути гіршим за інших?

